Casey: La terra i els homes al País Valencià dels Àustria

Autor:
Data de publicació: 12-02-2016

Aquest llibre ha esdevingut una obra cabdal per a conèixer la nostra història i és fruit d'un treball de recerca gegantí i d'una reflexió aguda i intel·ligent que explica una rica gamma de qüestions que van des de la cultura fins a l'estructura política i social, sense oblidar l'organització de l'economia valenciana. És membre del consell assessor de la revista Afers. Fulls de recerca i pensament, que va fundar el seu amic Sebastià Garcia Martínez el 1984 i fa un temps Afers li va editar La terra i els homes. El País Valencià a l'època dels Àustria, amb un pròleg de Manuel Ardit. Per què un home nascut a Belfast, llicenciat a la Queen's University de la seua ciutat natal, que preparava la tesi doctoral a la Universitat de Cambridge, es va interessar pel nostre país? Per moltes raons. Pel mestratge de John Elliott, però també pel seu origen irlandès.

La terra i els homes al País Valencià dels Àustria, per James Casey

James Casey (Belfast, 1944) estudià història a la Queen's University. Posteriorment, continuà la seua formació a Cambridge sota el mestratge de John Elliott. Atret per l'Espanya d'Olivares, va triar com a tema d'investigació el País Valencià del segle XVII, i després de diverses estades en terres valencianes i en altres indrets, en què va cercar als arxius documentació valenciana del segle XVII, va redactar la seua tesi doctoral, la qual fou publicada el 1979 en anglès i el 1981 en català amb el títol El regne de València al segle XVII (reed. ampliada Afers, 2006).

El seu llibre ha esdevingut una obra cabdal per a conèixer la nostra història i és fruit d'un treball de recerca gegantí i d'una reflexió aguda i intel·ligent que explica una rica gamma de qüestions que van des de la cultura fins a l'estructura política i social, sense oblidar l'organització de l'economia valenciana. És membre del consell assessor de la revista Afers. Fulls de recerca i pensament, que va fundar el seu amic Sebastià Garcia Martínez el 1984 i fa un temps Afers li va editar La terra i els homes. El País Valencià a l'època dels Àustria, amb un pròleg de Manuel Ardit. Per què un home nascut a Belfast, llicenciat a la Queen's University de la seua ciutat natal, que preparava la tesi doctoral a la Universitat de Cambridge, es va interessar pel nostre país? Per moltes raons. Pel mestratge de John Elliott, però també pel seu origen irlandès.

Com va declarar fa uns anys en una entrevista, el País Valencià ja li va atraure com a tema d'investigació quan era estudiant a la Queen's University de Belfast. Segons va expressar, «allunyar-se del propi país —Irlanda— i estudiar altres indrets i cultures és sempre una manera d'entendre millor els propis neguits, de reflexionar-hi». Una experiència viscuda com a factor determinant que no és present en molts altres hispanistes. James Casey ha demostrat ser un autèntic mestre en l'ús del llenguatge per a descriure, analitzar i explicar els fenòmens històrics; en la delimitació subtil dels seus components, en l'anàlisi de les seues interrelacions. I això és el que va fer a The Kingdom of Valencia, en què va posar en relleu les contradiccions d'aquella societat perifèrica que era la valenciana en una època de lenta consolidació de l'estat modern. El és llibre una mostra del seu treball sobre el País Valencià al llarg de tota la seua carrera d'historiador.

* * *

Ho ha afirmat encertadament Joan Fuster: «no s'escriuen els llibres que es volen». En general, es pot dir el mateix de la carrera acadèmica de cada historiador: que el camí recorregut no correspon gaire al programat al principi, sinó que ha vagat per una sendera tortuosa. Per a un autor, l'atractiu d'una invitació a recopilar els seus articles és la

possibilitat de traçar aquella ruta per la qual ha arribat on es troba. Aquesta possibilitat, és clar, és arriscada i corre el perill que li puga suggerir la idea d'imposar més ordre i cohesió a la narració de les que segurament té. Car gran és la temptació d'aplanar la sinuositat de les corbes de la nostra carrera quan sabem per on desemboquen finalment. Un altre parany a l'aguait de l'historiador, advertit per Pierre Vilar, és el de voler reescriure articles confeccionats fa temps, que ja no corresponen a la més recent historiografia.

Algunes reflexions d'aquesta mena em van passar pel cap en rebre l'atenta invitació de l'editor Vicent Olmos a publicar un recull dels meus estudis sobre el País Valencià que, tot i que al llarg dels últims trenta o quaranta anys —la primera publicació em sembla que data del 1970— són bastant nombrosos, són alhora incomplets i dispersos: formen part del meu aprenentatge com a historiador i hispanista. Per això preferesc deixar-los tal com els vaig escriure, com a testimoni del seu temps. Molts dels temes sobre els quals havia treballat i que figuren al present recull —l'expulsió dels moriscs, el govern dels Àustria, el bandidatge i l'estructura de la família— són explorats ara per joves historiadors amb unes investigacions que renoven la nostra perspectiva sobre aquestes qüestions. El progrés és així. A mesura que es replantegen qüestions i matisen velles interpretacions, però, pot tenir cert interès girar el cap i mirar la ruta per on hem vingut, les seues pistes falses i els paranys amagats.

El propòsit d'aquest recull d'estudis, doncs, és oferir al públic un panorama del camí recorregut i —allò més important— del que resta per recórrer en l'estudi d'una època i d'un país: València i l'expulsió dels moriscs, València i la centralització de la monarquia hispànica. L'eix de la present recopilació és el segle XVII, una època de molt de ressò en la historiografia europea a causa de la imatge de darrera floració d'un antic règim social, religiós i polític plasmat d'alguna manera en la monarquia de Lluís XIV. La pèrdua dels Furs el 1707, la transició de «regne» a «província», semblen ésser per a València la culminació d'un llarg procés que reflecteix unes pautes d'evolució generals a tot Europa. D'una manera o d'una altra, aquest ha estat al llarg dels anys el fil conductor de les meues reflexions sobre el país. Les idiosincràsies i limitacions de la visió són, és clar, les meues. I és per això que vull començar amb una breu autobiografia acadèmica, que pot ajudar a comprendre l'orientació de les meues investigacions.

El meu aprenentatge com a historiador va tenir lloc a la Queen's University of Belfast entre el 1961 i el 1965, en vigílies, doncs, de la renovació historiogràfica d'aquell decenni, o almenys de la generalització de la seua influència irradiada des de l'escola francesa dels Annales. La universitat s'assemblava a una mena d'oasi, de lloc de treva i d'intercanvi d'idees entre els membres de dues cultures profundament separades i àdhuc antagonistes: la protestant i la catòlica. «Sóc de l'Església anglicana, doncs tan sols en préstec a l'Església d'Irlanda» (sucursal més taxativament «protestant» que la seua homòloga anglesa): així començava, amb un somriure, la seua conferència sobre la Reforma protestant el professor que, vingut d'Anglaterra, s'havia assabentat de les flames religioses que cremaven encara entre els seus oients. Però l'impacte dels nostres professors —gairebé tots anglesos vinguts d'Oxford—, a més de moderar passions indígenes, es deixava sentir en el camp de la metodologia històrica, una història basada en la millor tradició britànica: seriosa, minuciosa, orientada cap a la interpretació política del passat, fonamentada en el nostre «llibre de text», The Oxford History of England, el qual a través dels seus múltiples volums ens conduïa des dels romans fins a la nostra època posant l'èmfasi en la formació de l'Estat britànic.

La revelació d'un món més enllà de les nostres ribes em va venir, tanmateix, del curs que va impartir un dels historiadors més coneguts dels que treballen sobre el segle XVII, Michael Roberts, autor de la famosa tesi sobre l'anomenada «revolució militar» de l'època moderna. La tesi de Roberts servia per explicar la increïble hegemonia assolida a l'Europa d'aquell moment per un dels seus estats més petits i despoblats, Suècia, i concretament pel geni militar del seu gran rei Gustau Adolf, subjecte d'una biografia definitiva seua. Michael Roberts ens va obrir els ulls als alumnes que teníem el privilegi d'assistir als seus cursos sobre l'apassionant diversitat de les cultures europees, des d'Ucraïna fins a la península Ibèrica.

El mètode d'ensenyament —la tutoria del mestre amb dos alumnes cada dues setmanes, un dels quals havia preparat un text que calia debatre— em va permetre conèixer per primera vegada Espanya, una coneixença molt limitada, car no sabia castellà i hi havia pocs llibres en anglès sobre la seua història en vigílies de l'aparició de l'obra de J. H. Elliott el 1963. Vaig haver d'escriure —ho recorde bé— una dissertació sobre el tema d'Olivares i la decadència espanyola. Vaig llegir Earl J. Hamilton: American Treasure and the Price Revolution in Spain 1500-1650 (Harvard University Press, Boston:1934). I em féu l'efecte de la poesia que s'escolta encantat, sens comprendre-la del tot, però amb el desig de saber-ne més. «Le maître qui marche parmi ses disciples ne donne pas de sa sagesse mais plutôt de sa foi.» Les paraules del gran escriptor libanès em vénen a l'esperit, evocant cert mèrit de l'antic sistema educatiu que deixava espai a la imaginació de l'alumne, àdhuc a l'error, però un error a vegades molt fèrtil.

L'atractiu d'allò desconegut era gran. L'estiu del 1964 vaig visitar per primera vegada, en companyia d'un amic que aprenia la llengua del país, el territori evocat a les pàgines de Hamilton: Espanya. Un país que canviava ràpidament i que acabava de «commemorar» els seus «Vint-i-cinc anys de pau» (1939-1964). D'aquella visita em resta la memòria de cartells, el text dels quals em traduïa el meu amic, on es parlava de l'eliminació del paludisme, de l'analfabetisme... Un món desconegut es presentava a la meua vista, i quan vaig tornar a Belfast aquella tardor ho vaig fer amb el desig de conèixer millor un país misteriós, que figurava tan poc als llibres que havia llegit sobre l'Europa del segle XVII. I que era, tanmateix, un poder imperial d'una gran importància.

La meua resolució fou confirmada per la lectura del gran llibre de sir John H. Elliott: The Revolt of the Catalans(Cambridge University Press, Cambridge:1963), que s'havia publicat l'any anterior i que ara arribava a les llibreries de Belfast. A més d'una aproximació a la història de Catalunya, l'obra m'atreia per la seua humanitat, per la seua voluntat de comprendre les confrontacions del passat privilegiant la veu dels protagonistes, de la gent que hi havia participat. Això no vol dir abandonar la nostra interpretació dels fets a llarg termini, l'origen i les conseqüències llunyanes d'uns esdeveniments que sols l'historiador pot situar en el context de segles. Però em sembla que la metodologia de John Elliott ens permet copsar millor el contrast entre allò que fem i allò que pensem que fem, entre el mite i la realitat. Com deia el novel·lista L. P. Hartley a The Go-Between, «el passat és un país estrany», i ens cal escoltar amb respecte i paciència la veu dels seus indígenes abans d'intentar incorporar les seues accions en una interpretació teòrica global.

Comencem, però, pel començament. El 1965, quan vaig llicenciar-me, vaig anar a Cambridge per fer una tesi doctoral sobre història d'Espanya sota la direcció d'Elliott. Però, quin aspecte havia d'estudiar? Aquell any érem cinc els «hispanistes» que iniciàvem la investigació: Geoffrey Parker sobre l'exèrcit de Flandes, Richard Kagan sobre les universitats del Segle d'Or, Peter Bakewell sobre els tresors de les Índies, Albert Lovett sobre el govern de Felip II, i jo, que tenia les idees menys clares que els meus companys. Havia llegit uns llibres que m'havien impressionat molt:Le Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II (Armand Colin, París:1949), de Fernand Braudel, i Géographie de l'Espagne Morisque (Sevpen, París:1959), d'Henri Lapeyre. Per bé que són dues obres bastant diferents en alguns aspectes, m'obriren els ulls sobre la importància de l'hàbitat que construïm, producte alhora de la geografia i de la història, de la cultura i de la combinació fortuïta d'esdeveniments i de circumstàncies: una lliçó que, més tard, vaig tornar a trobar en llegir la gran obra de Pierre Vilar, on el geògraf esdevé historiador per a comprendre millor un paisatge, una economia i un poble: els catalans.

Fou el llibre de Lapeyre el que primer va atraure la meua atenció sobre València; tot i que el país ja se m'havia presentat a les pàgines de Hamilton, no m'havia impressionat gaire. Ara, me'n vaig adonar de tot l'interès que posseïa aquell tros llarg i estret de territori ibèric que hom anomenava regne de València, una regió que constituïa un dels punts clau de l'anàlisi dels preus de Hamilton i que figurava al llibre d'Elliott com una de les províncies de la monarquia més suaus davant la pressió fiscal d'Olivares. Sagnada per l'expulsió de la seua nombrosa població morisca del 1609, no resultava fàcil explicar-ne la relativa passivitat davant les exigències d'Olivares. Dues dates començaven a perfilar-se al meu cap: el 1609 (crisi econòmica i social) i el 1640 (refús dels valencians a donar suport a la revolta dels catalans, els seus «germans» de cultura i de tradició política). Com s'havia d'explicar la passivitat dels valencians? S'obrien dos camins, dues crisis que calia enfocar: l'«econòmica» —que era molt més que això— del 1609, i la «política» del 1640, també més complexa del que semblava a primera vista.

En engegar-se, la investigació se centrava en el caire polític de la qüestió. Potser hi va haver la influència de l'obra d'un mestre: m'estic referint al llibre de Joan Fuster, Nosaltres, els valencians (Edicions 62, Barcelona:1962), que em va recomanar Arthur Terry, catedràtic d'estudis hispànics a Belfast i un gran especialista de la literatura catalana. L'obra de Fuster em va fer pensar en la societat dividida que havia conegut al meu país, l'Ulster, un petit món semicolonial molt poc segur de la seua identitat. El llegat dels moros figura poc en el treball de Fuster, que tracta més aviat de les relacions entre castellanoparlants i catalanoparlants, entre la nació local i l'estat hispànic, i aquest fou el camí que vaig seguir el 1965. Sens dubte, hi influïa també la mala experiència del meu primer contacte amb el món social i econòmic valencià del 1609. A la qüestió morisca, hi vaig aproximar-me tímidament l'estiu de 1966 a través de la documentació dels ducs de Gandia conservada aleshores a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid. Desxifrar els registres de comptes i l'escriptura notarial em suposava un repte que no vaig poder assumir fins molt després.

Feia molt poc que havia començat a aprendre castellà i una mica de català, i crec que no estava en condicions de fer gaire cosa més que llegir la bella escriptura dels secretaris del rei en les consultes del govern conservades a l'antic Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona. Així, doncs, després de molts dubtes i de pistes falses, la investigació

s'encetava com un assaig d'història política: les causes de la «no-revolta» dels valencians sota el règim d'Olivares.

En arribar a València, la primavera del 1966, vaig tenir l'enorme avantatge de coincidir amb un moment clau de renovació dels estudis històrics, emanada en primer lloc dels deixebles i col·legues del gran Jaume Vicens Vives, que ara ocupaven càrrecs importants a la Universitat de València: Joan Reglà, Jordi Nadal, Emili Giralt... A través d'ells, vaig copsar una part del corrent que arribava de l'escola dels Annales, de París a Barcelona i fins a València, que ens embadalia amb un nou èmfasi en les virtuts de la història social a l'àmbit local.

Gràcies als contactes que em facilità sir John Elliott, em vaig poder beneficiar durant la meua estada (1966-1967) de la direcció de Joan Reglà i de diverses consultes i converses amb Emili Giralt i Jordi Nadal, llavors professors a la Universitat de València. Sobretot, no puc oblidar la coneixença que vaig fer en aquell moment de Sebastià Garcia Martínez, un alumne de Reglà que encetava la seua investigació doctoral al mateix temps que jo i sobre un tema molt pròxim: el segle XVII com a fonament d'allò que va esdevenir el País Valencià. Amb Sebastià em van unir aviat llaços molt forts d'amistat i d'interessos intel·lectuals, des de la primera vegada que el vaig veure, vestit de soldat (car feia el servei militar) a l'Arxiu Municipal, on em feia l'efecte que l'exèrcit franquista era més culte d'allò que jo havia sospitat, fins a les nostres converses a la sala del Col·legi Major Lluís Vives, on m'escoltava enraonar sobre les meues «descobertes» del vespre amb una paciència a prova de la lentitud i la confusió amb la qual m'expressava, ja que a penes dominava el castellà, i del valencià, millor no parlar-ne.

De Reglà i de Sebastià vaig aprendre la importància de situar una investigació puntual en el context més general, fent-la accessible a un públic més ampli. Recorde, per exemple, discussions amb Reglà en què m'aconsellava la lectura de les obres de Blasco Ibáñez perquè em fes una idea de com era el País Valencià, un consell que malauradament no vaig seguir fins un temps després. Recorde la impressió que em va causar l'amplitud de les lectures de Sebastià, la qual cosa li permetia inserir els esdeveniments del segle XVII dintre una interessant argumentació sobre la renovació cultural a la qual servien de pròleg. Un dia vaig tenir l'atreviment d'anar a Sueca: al primer bar que vaig trobar, hi vaig demanar l'adreça de Joan Fuster. Els clients tingueren una gran gentilesa envers aquest estranger jove i extravagant, i un d'ells em va acompanyar sense demora a la porta mateix de la casa del gran escriptor. La recepció de Fuster va ésser calorosa: vam tenir una conversació animada, la primera de diverses que recordo amb enyorança, en què vaig parlar de les meues recerques que ell va intentar situar en un context més general.

Havia desaprofitat massa oportunitats per a crear una obra que mereixia tant d'esforç i suport; havia desaprofitat tota aquella amistat que trobava entre els valencians. Passava massa hores als arxius, i massa poques passejant-me per la ciutat i el seu camp. He de confessar amb vergonya que no fou fins a la visita amb la meua dona que vaig anar a veure el gran mercat de València... Bé doncs, al cap dels tres anys reglamentaris —massa pocs per a madurar el coneixement d'un país i la seua cultura— va sortir una tesi, sens dubte acurada, però que ara em sembla bastant limitada, amb un títol que potser ho diu tot: «The Spanish Province of Valencia 1609-1650». Recordo la reacció de Jordi Nadal en llegir-la: «València no era 'província'; era 'regne.'» Una falta de sensibilitat?: sobretot una manca, em sembla, de perspectiva. Sabia massa poc de la societat i la cultura de la regió que estudiava, del seu passat medieval o del seu esdevenir modern. No es pot fer de tot, és clar; però interessar-s'hi, llegir més enllà dels arxius, això sí que es pot i s'ha de fer per a determinar l'orientació de les investigacions.

Vaig conèixer el paisatge que m'envoltava, en primer lloc, gràcies a l'interès que em va transmetre Thomas Glick, ben conegut pels seus estudis del món musulmà a la València medieval i, concretament, del sistema de regs d'aquest poble. Glick em va mostrar la meua primera sèquia, a Burjassot, on vivia, en 1967. Pense també en els viatges que vaig fer després, sobretot en 1969 i en 1973, en companyia de Joan Brines i Carme Pérez a la seua casa de la Valldigna, amb Lluís Cerveró i la seua dona a Torís, amb la meua dona a pobles apartats com llavors ho eren Domenyo o Xelva, Pego o Pedralba, a la recerca de papers vells: totes aqueixes excursions em van familiaritzar amb un paisatge i un poble. Aquest és l'avantatge, sens dubte, de l'arqueòleg o de l'historiador medieval, que és portat envers la lectura de les restes materials, físiques del passat. Recordo l'emoció amb què vaig contemplar juntament amb Manuel Cerdà, una tarda de l'estiu del 1993, el camp a Setla de Nunyes per on (n'estava segur) havia davallat l'exèrcit pagès vençut pels «blaus» de la guàrdia virregnal. O el sentiment que vaig tenir en rebre de la mà d'un pagès de Pedralba —que m'ensenyava els seus camps un diumenge al matí— fragments de ceràmica que m'assegurava que «venien dels moros».

Restava, doncs, una història per escriure. En comptes del 1640, l'any cabdal de 1609 començava a prendre més relleu al meu horitzó intel·lectual. Al capdavall, els esdeveniments d'aquell any a València recordaven allò que havia passat a

la meua pàtria en 1610 amb la vinguda dels nous colons britànics a l'Ulster, tot i que no vaig ser gaire conscient d'aquesta coincidència fins molt temps després. Com tampoc no vaig pensar en la circumstància curiosa d'haver-me casat amb la meua dona, Josyane, nascuda a Tunis i educada a Montpeller, bressol del Conqueridor, en Jaume. Siga com siga, foren més aviat els contactes amb els professors Emili Giralt i Jordi Nadal el que em va orientar envers la història econòmica i social i, concretament, la reconstrucció demogràfica d'una civilització desapareguda.
Per bé que Álvaro Castillo i Emilia Salvador acabaven de publicar llurs valuoses tesis sobre el comerç valencià, em sentia més atret pel camp que no pas per la ciutat; no sé exactament per què. El gust potser de les petites comunitats locals, el sentiment de poder dominar millor la documentació (una confiança que aviat es revelaria equivocada!) m'oferia diferents pistes. En primer lloc, hi havia els arxius de les senyories: els dels Borja a Madrid, els del monestir de Valldigna a València i els dels comtes de Cocentaina (que tan amablement m'havia indicat el gran erudit Francesc Momblanch, cronista del poble veí de Muro) en possessió dels ducs de Medinaceli a Sevilla. Anava a escometre, doncs, la tasca que m'havia repel·lit anys enrere: confrontar una documentació segons semblava més «tèrbola» i que no podia «rendir» tan ràpidament com els arxius de l'estat als quals estava acostumat. No cal dir que m'encantaven des del principi aquells registres que obrien una finestra sobre la vida del «petit poble», amb les seues rutines de treball i d'esbargiment, d'explotació i de protesta. El problema, com passa sempre en història social en aplegar els quaderns plens de dades, és saber què cal fer amb aquestes.

Em vaig adonar de la possible existència d'una mena de «crisi» en les hisendes senyorials abans, i no solament després —com llavors es creia—, de l'expulsió dels moriscs. La idea era reforçada per allò que trobava als censos de morabatí i maridatge (aquí cal assenyalar la valuosa ajuda del professor Álvaro Castillo) i en els registres de naixements, matrimonis i defuncions, sense parlar dels delmes, que semblaven indicar una inflexió abans de l'expulsió dels moriscs. En aquells dies tots estàvem molt influïts, més o menys, per la «mania estadística». Vicens Vives acabava d'escriure al seu text tan àmpliament difós: «Sin su empleo (el método estadístico), el historiador se halla privado del mayor útil de trabajo (...). La ciencia histórica, y en particular la española, avanzaría a grandes pasos si tuviera rehecha la estadística del pasado.»

Potser té raó. Però en rellegir alguns dels assaigs de la present recopilació, em ve a la memòria un consell de Pierre Vilar en què prevé l'historiador contra la temptació de confiar massa en les sèries moltes vegades deficients o dolentes dels moviments econòmics de la societat preindustrial. «Sin calcular, se puede razonar», ens diu. I suggereix l'interès de combinar diferents tipus d'informació en comptes de fiar-se d'una sola sèrie de xifres. Al capdavall, les xifres són com rajoles, que si es posen l'una damunt l'altra no es farà cap edifici, ja que aquest necessita el plànol d'un mestre d'obres. Així mateix, les estadístiques no parlen directament al lector, sinó que hi fa falta la interpretació de l'historiador, el qual té una visió més àmplia.

Pensava en això en rellegir el meu article sobre la situació econòmica de la noblesa valenciana en vigílies de l'expulsió dels moriscs. La comptabilitat —sempre problemàtica, és clar, tant llavors com ara— ens suggereix una mena de «crisi» en les seues finances. Però traure d'ací conclusions sobre la seua actitud política envers el govern i la seua decisió d'expulsar els moriscs, em sembla encara arriscat. L'home no viu només de pa, sinó també d'idees. La reacció dèbil dels senyors valencians davant la provocació del decret d'expulsió no es pot explicar, és clar, sense referir-nos a l'evolució al segle anterior de la seua cultura, la cultura de la Contrareforma i de l'aristocratització de les elits, orientades com més va més a cercar els «honors» de la Cort reial. Siga com siga, cal no oblidar que a curt termini —que és l'únic termini visible per a l'home— l'expulsió dels seus vassalls degué parèixer un desastre, o almenys un cop arriscat.

Si volem recuperar un públic més ampli per als nostres llibres, cal abraçar allò que tenen d'humà dels drames del passat: cal ésser sensible a la confusió dels protagonistes (aquí seria necessari tornar a explorar els motius dels caps de la rebel·lió frustrada de 1646-1648), per bé que sense defugir la tasca imprescindible de l'historiador de situar els esdeveniments que narra en el context comparatiu. El text d'un dels articles de la present recopilació es refereix, sense una explicació adequada, a «la crisi general» del segle XVII; i el llibre que vaig publicar després amb el títol El Regne de València al segle XVII (Curial, Barcelona:1981, reed. ampliada Afers, 2006) suposava una reacció immediata del lector: «Ah, la crisi del segle XVII.» Permeteu-me ara esbossar amb brevetat allò que entenc per aquest concepte, que d'alguna manera ha servit d'espinada a tots els meus estudis sobre València.

T. K. Rabb ho assenyala molt bé en un llibre força breu però substanciós que va publicar fa uns anys. Entre l'optimisme del Renaixement i el de la Il·lustració hi ha un període mal definit en la història europea, el segle XVII, amb guerres,

pèrdua de població i recessió econòmica, una època d'angúnia i de manca de confiança en l'home, que es reflecteix en l'art del barroc, en la religió de la Contrareforma i en la consolidació de les monarquies absolutes. Rabb ho anomena «la recerca d'estabilitat», que sembla resumir el caràcter d'una civilització. No tots els estats europeus segueixen el mateix camí al mateix ritme: Anglaterra i els Països Baixos consoliden llur llibertat i llur domini del comerç mundial. El XVII, efectivament, és un segle de contradiccions: de la decadència dels grans emporis d'abans —Venècia, Sevilla— a la lenta i tranquil·la afirmació d'una xarxa de mercats locals que ens fa dubtar si el mot «decadència» és apropiat, per exemple, en el cas d'Espanya. Manuel Ardit, en diverses publicacions, ha remarcat la prosperitat creixent del rerepaís valencià després de l'expulsió dels moriscs, gairebé una tercera part dels habitants de la regió. El seu cas —una comercialització dels productes del camp en comptes de l'antiga autosuficiència dels moriscs— ens fa pensar en la controvèrsia que envolta l'economia europea després de la Pesta Negra: despoblació i recessió o recuperació pausada d'una economia cada vegada més urbanitzada?

No podem resoldre el problema sense reconèixer-ne la complexitat, car l'economia no es mou pel seu dinamisme intern. Contra allò que pensàvem molts de nosaltres als anys seixanta quan les doctrines de Malthus eren de moda, l'equilibri entre població i recursos no és cap fórmula matemàtica mantinguda al llarg dels segles, sinó que implica la intervenció del factor de control dels recursos. Així doncs, la història política d'un país, i la seua jerarquia social consagrada pel sentiment cultural i religiós que influïen sobre el destí de la producció, també s'ha de tenir en compte. En aquest sentit, la crisi del segle XVII, de què formava part l'anomenada «decadència d'Espanya», s'insereix en un model més ampli d'allò que s'entén per història econòmica o demogràfica. Cal repassar les nostres apuntacions, reajustar les nostres perspectives per a tenir en compte la natura de la «crisi», si és que n'hi havia. Les dificultats aparents de l'economia valenciana abans de l'expulsió dels moriscs, per tant, hauran de situar-se en un millor coneixement de les formes d'explotació de la terra i d'explotació dels homes que treballaven la terra. Si la monarquia treia pocs recursos de València en comparació de Castella, segons Macanaz en 1707, el fardell dels imposts locals de tota mena —cises, delmes, rendes feudals— constituïen un càrrec dels més feixucs d'Espanya.

Comprendre la formació d'aquesta jerarquia del poder em sembla el pròxim repte per a la historiografia valenciana. Es tractarà d'enfocar la crisi de 1609 com a causa i alhora conseqüència d'un enfortiment de les estructures socials i polítiques que afaiçonaven el País Valencià modern. De regne a província: el camí recorregut per València al segle XVII és el de molts petits estats perifèrics: el Llenguadoc, Nàpols, Irlanda o Escòcia. Comprendre la manca de solidaritat entre els seus membres que obria la porta a la ingerència forastera, la del monarca, ens duu pel camí de la cultura cortesana i àdhuc religiosa, un tema que no hem escomès aquí. La fragilitat d'una economia massa orientada cap a l'explotació dels homes a través de l'arrendament d'imposts de tota mena pot provocar la resistència del poble, tan ben descrita pel que fa al regne de Nàpols per Rosario Villari. L'oposició pot prendre la forma d'una guerrilla (el bandidatge) o d'una revolta puntual, com a Nàpols en 1647. A València, com intentem mostrar en les pàgines següents, la crisi s'endega per uns altres camins. En primer lloc, la gran revolta camperola de 1693 naix després del fracàs de les negociacions amb les autoritats i, com una excepció a la regla, il·lumina el joc de poder entre els cacics dels pobles, la comunitat rural i els senyors. En segon lloc, el bandidatge a la València del segle XVII sembla més aviat una lluita de faccions poderoses —que esdevenen una mena de màfia— que no pas altra cosa.

Les fractures al cos social valencià queden en gran part per explorar. Un congrés memorable, «L'espai viscut», que va tenir lloc a València al tombant d'una dècada nova, ens va fer reflexionar a tots sobre el significat de la història local. Valia la pena tancar-se dins les muralles d'una comunitat que potser no haurà estat típica? Podem copsar millor el sentit de moviments més generals enfocant l'evolució d'un poble confrontat amb pressions i problemes que comparteix amb altres? Alguns dels articles de la present col·lecció inviten a la reflexió sobre l'articulació de la comunitat local —Castelló de la Plana, per exemple. Què podem aprendre sobre l'evolució de la jerarquia «aristocràtica» valenciana, mirant l'ascensió i l'arrelament de certes famílies hisendades i llurs relacions —de parentiu a vegades, de mecenatge potser— amb els seus veïns? Estudiant a fons l'assumpte, podrem comprendre millor l'articulació de les solidaritats del poble valencià: la forma i la importància dels llaços de parentiu, de veïnatge, de comerç i de bescanvi d'idees, arran de les quals es formava el concepte de «comunitat». Ens hem acostat una mica a la qüestió a través de les genealogies de la noblesa que figuren en algun dels articles d'aquesta recopilació: una tímida aproximació al que és, segons em sembla, la gran frontera actual de la historiografia valenciana.

A tall de conclusió, cal dir que l'excel·lent història del País Valencià d'Antoni Furió mostra l'avantatge d'ésser animós: en efecte, abraça un període més llarg de l'acostumat i presta atenció tant als factors econòmics com als polítics i culturals. Així arribem a situar millor els esdeveniments que se'ns presenten en les nostres investigacions puntuals en un context comparatiu. Si volem comunicar amb un públic més ampli, li haurem de mostrar com i per què les nostres

descobertes el poden interessar. Esperem que la recopilació present, a més d'aportar algunes dades puntuals sobre moviments econòmics i polítics del segle XVII, servirà per enfortir el sentiment dels valencians de pertànyer a una terra i una tradició d'enorme complexitat i bellesa.

James Casey

La terra i els homes (Afers), pp. 17-29

Publicat fa 23rd February 2014 per Editorial Afer